

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.23.15-18>

Krzysztof Tomasz Witczak

Rodilniške oblike na *-erum* in *-us* v arhaični latinščini

V indoevropskem prajeziku je bila dvojina produktivna slovnična kategorija, kot taka pa se je ohranila tudi v številnih mlajših indoevropskih jezikih. V latinščini in (verjetno) v drugih italških jezikih se je po drugi strani izgubila razmeroma zgodaj. Vsaj klasična latinščina izkazuje razmeroma nepomembne ostanke dvojine.¹ Leksema *ambō*, *ambae*, *ambō* »oba« in *duo*, *duae*, *duo* »dva« imata razmeroma nenavadno sklanjatev, ki izhajajo iz korenitega preoblikovanja prvotne dvojinjske sklanjatve in njene vključitve v latinsko 1. in 2. deklinacijo. Ohranjata sicer nekatere arhaične oblike, značilne za prvotno dvojinjsko sklanjatev, denimo v imenovalniku; a v drugih sklonih so končnice množinske (rod. mn. *ambōrum*, *ambārum*, *ambōrum*; daj./loč. mn. *ambōbus*, *ambābus*, *ambōbus*). Očitno imamo torej opraviti s procesom oblikoslovne prilagoditve in nadomeščanja nekdanje dvojinjske sklanjatve z množinskim oblikoslovjem.

V splošnem so si dandanes jezikoslovci enotni v stališču, da je latinščina Avgustovega in Ciceronovega časa poznala le nekaj obrobni ostankov dvojine, omejenih na tri števnike, in sicer *duo*, *octō* in *vīgintī*, pa tudi na leksem *ambō*.² Povsem drugačno pa je vprašanje obstoja imenskega dvojinjskega oblikoslovja v zgodnejših obdobjih latinščine.³ V pričujočem delu bom torej skušal odgovoriti na vprašanje, ali v stari latinski književnosti in v epigrafskih virih naletimo na še kak ostanek dvojine.

¹ Sihler, *New Comparative Grammar*, 195.

² Weiss, *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, 195.

³ Witczak, »Konsekwencje zaniku liczby podwójnej w języku łacińskim«, 101–120; Id., »Pozostałości liczby podwójnej«, 37–58; Id., »Liczba podwójna w archaicznej poezji rzymskiej«, 107–123.

1 ALTERNATIVNE OBLIKE RODILNIKA MNOŽINE NA *-ĒRUM*

V 74. poglavju 8. knjige dela *De lingua Latina* znameniti latinski pisec, filolog in učenjak Mark Terencij Varon iz Reata (116–27 pr. Kr.) opazi, da starejša besedila izpričujejo nekatere netipične oblike v rodilniku množine:

Neque oportebat consuetudinem natate alios dicere boum greges, alios boverum, et signa alios Ioum, alios Ioverum, cum esset ut Iovis, bovis, struis et Iovem bovem struem Iovi bovi strui. (Varro, *De Lingua Latina* 8.74)

Ne bi se smelo dogajati, da raba niha in da eni rečejo *boum greges* in drugi *boverum* in da eni rečejo *Ioum* in drugi *Ioverum*, moralo bi biti kot *Iovis*, *bovis*, *struis*, tako kot *Iovem*, *bovem*, *struem* in *Iovi*, *bovi*, *strui*.

Raba končnice *-ērum* v rod. mn. 3. deklinacije je seveda nenavadna. Varon na žalost ne navaja vira v odlomku navedenih oblik. A vsaj kar se tiče oblike *bovērūm*, jezikoslovci ponavadi opozarjajo na 62. poglavje Katonovega dela *De agri cultura*, v katerem naletimo na naslednji odlomek:

Quot iuga boverum, mulorum, asinorum habebis, totidem plostra esse oportet. (Cato Maior, *De agri cultura* 62)

Kolikor parov volov, mul in oslov boš imel, toliko vozov bo moralo biti.

Nepričakovana oblika v rodilniku množine *bovērūm* je brez dvoma ostank dvojinskega imenovalnika **bovē* »vola«; opozoriti velja, da so večje vozove (*plostra maiora*) vedno vlekli pari/vprege volov, običajne vozove (*plostra*) pa pari/vprege mul ali oslov.⁴ Razume se, da v Katonovih časih (234–149 pr. Kr.) ne bi bila raba dvojine kot sinhrona kategorije nič drugega kot anahronizem; kljub temu pa so osamljene jezikovne oblike, podedovane iz starejše latinščine – kjer pa dvojinske oblike niso bile neobičajne in še manj nemogoče – očitno vztrajale v nekaterih stalnih frazah. Tovrstna jezikovna raba je torej Katona privedla do rable oblike *bovērūm* (rod. mn. na podlagi im. dv. **bovē*) – namesto običajne *boum* ali *bovum* –, ko je bilo govora o paru volov, ki za sabo vleče voz (*plostrum*).

Rimski slovníčar Flavij Sosipater Harizij ohranja še eno obliko samostalnika 3. deklinacije z rod. mn. na *-ērum*, na katero je naletel v besedilih arhaičnih piscev:⁵

4 White, *Farm Equipment of the Roman World*, 80. V tem kontekstu je treba dodati, da sta se pričakovani dvojinski obliki **mūlō* »muli« and **asinō* »osla« zlahka reinterpreterali kot množinski.

5 Reichardt, *Sprachlich-stilistische Untersuchungen*, 173, 204.

Cum vero e vel i vel u terminetur ablativus singularis, um accipit et facit genitivum pluralem [...] invenimus tamen apud auctores etiam his contraria. Nucерum enim Coelius dixit, Lucilius naverum, Gellius vero regerum et lapiderum.

(Keil, »Flavii Sosipatri Charisii Artis grammaticae libri V«, 54)

Medtem ko se ločilnik ednine končuje na e ali i ali u, dobi roditeljski množinski um. A pri pislih naletimo tudi na nasprotno primere. Kojlij namreč reče *nucерum*, Lukilij *naverum*, Gelij pa *regerum* in *lapiderum*.

Očitno je torej, da vzporedne oblike za rod. mn. 3. dekl. na *-erum* ni uporabljal le Mark Porcij Kato, ampak tudi trije drugi rimski pisci iz 2. st. pr. Kr., in sicer Lukij Kojlij Antipater, Gaj Lukilij in Gnjaj Gelij (in to v primerih *lapis* m., redko ž. »kamen«, *navis* ž. »ladja«, *nux* ž. »oreh«, *rex* m. »kralj«). Kot rečeno, bi takšna končnica zlahka nastala v procesu reinterpretacije izvorno dvojinskih oblik na *-ē* (im./tož. dv. sogl. osnov) kot množinskih. Posledično je mogoče na podlagi roditeljskih oblik na *-erum* rekonstruirati naslednje dvojinske oblike:

- 1.1 Arh. lat. **bovē* m. »vola« (rod. dv. **bovovus* »dveh volov«), od tod – po prevzemu množinskega pomena – rod. mn. *bovērūm* »volov«.⁶
- 1.2 Arh. lat. **Djovē*, kasneje **Iovē* m. »(dva) Jupitra« (v eliptičnem pomenu »Jupiter in njegova božanska družica Junona«), rod. dv. **Djovovus* (ki se postopoma razvije v *Diovōs* > *Iovōs* > **Iovūs*),⁷ od tod – po prevzemu množinskega pomena – *Iovērūm*, rod. mn. »Jupitrov«.⁸
- 1.3 Arh. lat. **lapidē* m. (ali ž.) »kamna«, od tod sekundarni rod. mn. *lapidērūm* »kamnov«, ki ga je po Harizijevem pričevanju uporabljal Gelij.⁹
- 1.4 Arh. lat. **nāvē* ž. »ladji«, odtod rod. mn. *nāvērūm* »ladij« (po Hariziju je obliko uporabljal Lukilij).
- 1.5 Arh. lat. **nucē* f. »oreha« (ali »ladjici, podobni orehovi lupini«), odtod rod. mn. *nucērūm* »orehov/ladjic«, po Harizijevem pričevanju pri Kojliju.¹⁰
- 1.6 Arh. lat. **rēgē* m. »kralja« (rod. dv. **rēgous* > arh. lat. *regūs* »(dveh) kraljev),¹¹ odtod novi rod. mn. *rēgērūm* »kraljev«, po Harizijevem pričevanju pri Geliju.¹²

Kot je bilo bežno že omenjeno, je vsaj dve od navedenih dvojinskih oblik (točki 1.2 in 1.6) mogoče potrditi na podlagi epigrafskega gradiva iz arhaične dobe. Temu je posvečeno nadaljevanje prispevka.¹³

6 Cato, *Agr.* 62; Varro, *Ling.* 8.74.

7 Prim. arh. lat. *Diovos castud* (CIL I² 360; Norba, današnja Norma, okr. 80 km J od Rima), *Diovo[s] filea* (CIL I² 60; Praeneste, današnja Palestrina), *Iovos* (D 772).

8 Varro, *Ling.* 8.74.

9 Reichardt, *Sprachlich-stilistische Untersuchungen*, 173, 204.

10 Ibid., 204.

11 CIL I² 730.

12 Reichardt, *Sprachlich-stilistische Untersuchungen*, 173, 204.

13 Gl. še posebej 2.4, 2.5 in 2.11, kjer so obravnavane prej omenjene oblike.

2 OSTANKI OBLIK RODILNIKA DVOJINE V STARIH EPIGRAFSKIH VIRIH

V korpusu epigrafskih besedil iz 2. st. pr. Kr. naletimo na razmeroma številne oblike samostalnikov 3. deklinacije z rodilniško končnico *-us*. Običajno se razlagajo kot edinske.¹⁴ Poudariti pa velja, da je večino teh primerov možno razlagati tudi kot dvojinske – četudi v jezikoslovni literaturi ta možnost do sedaj še ni bila obravnavana.

Kot je znano, je imel staroindijski rod. dv. soglasniških osnov končnico *-ōs* (< indo-iran. **-aus* < IE. **-ous*), npr. Ved. *dātārau* im. dv. »dajalca«, rod./mest. dv. *dātros* »dajalcev« (← Ved. *dātā* im. edn.); Ved. *pitārā* dv. »starši«, rod./mest. dv. *pitros* »staršev« (← Ved. *pitā* im. edn. »oče«). Če bi se ta končnica rod. dv. ohranila v latinščini, bi pričakovali, da bo ohranila obliko **-ous* vse do latino-faliskiše faze; po poenostavitvi dvoglasnikov bi nato nastala vmesna oblika **-ōs*,¹⁵ ki bi slednjič dala končnico **-ūs*. Skladno s tem je možno, da v epigrafskih virih izpričane oblike samostalnikov 3. deklinacije z rodilniškimi končnicami *-us* (ali *-os*) dejansko odražajo dvojinske oblike, čeprav slednje sinhronega vidika niti v arhaični dobi niso več samostojne končnice (in se včasih dejansko uporabljajo kot edninske).¹⁶

Na arhaičnih latinskih napisih je ohranjeno skupno 23 primerov rodilniških oblik na *-us*, ki povečini segajo v čas 2. st. pr. Kr.¹⁷ V nadaljevanju obravnavam najpomembnejše med njimi in razložim, zakaj jih lahko razlagamo kot dvojinske končnice.

2.1 Arh. lat. *Kastorus* (rod. dv.)

Na napisu iz Tiburja preberemo: *sub aede Kastorus* »v svetišču (dveh) Kastorjev«.¹⁸

Besedna zveza se nanaša na slovito rimsko svetišče, znano tudi kot *aedes Castorum*, *aedes Castoris* ali *aedes Castoris et Pollucis*.¹⁹ Obliko na *-us* bi le

14 Blümel, *Untersuchungen zu Lautsystem und Morphologie*, 63–64; Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, 435; Campanile, »Il latino dialettale«, 17–18; Baldi, *The Foundations of Latin*, 324; Adams, *The Regional Diversification of Latin*, 40–43; Weiss, *Outline of the Historical and Comparative Grammar*, 202.

15 To vmesno stanje se je ohranilo za ustničniškimi soglasniki, prim. arh. lat. *Diovos*, *Iovos*.

16 Relevantna literatura poudarja, da je dvojina v bistvu izražala enotnost parnih stvari oziroma enotnost stvari, ki so parne po naravi; prim. Kuryłowicz, »Linguistics of To-day«, 496. Razume se torej, da je proces singularizacije doletel tudi *dualia tantum*; gl. Witczak, »O kilku możliwych śladach *dualia tantum*, 47–58.

17 Adams, *The Regional Diversification of Latin*, 41.

18 CIL I² 586; okr.150 BCE, Tibur, današnji Tivoli, okr. 20 km zahodno od Rima.

19 Gl. Richardson, *A New Topographical Dictionary*, 75–76; Platner in Ashby, *A Topographical Dictionary*, 102–105.

stežka razložili kot rod. edn., saj sta bila v svetišču čaščena božanska dvojčka (Kastor in Poluks) in ne zgolj eno božanstvo po imenu Kastor. Posledično je – po mojem mnenju – edina sprejemljiva domneva ta, da gre pri omenjeni obliki za okameneli rod. dv. *Kastorūs* (in tako za obliko z dolгим [u:] v končnem zlogu).

2.2 Arh. lat. *Castorus* (rod. dv.)

Besedna zveza je [*pro ae*]de *Castorus* »pred svetiščem (dveh) Kastorjev, t.j. Kastorja in Poluksa).²⁰ Tako kot v prejšnjem primeru je razlaga, da gre za (eliptično razumljeni) rodilnik *Castorūs*, bistveno bolj verjetna od domneve, da gre za ednino.

2.3 Arh. lat. *partus* (rod. dv.)

V primeru *Lex Latina tabulae Bantinae* je povsem smiselna interpretacija, po kateri ima državni uradnik pravico dolžniku odvzeti eno od dveh polovic (delov) družinskega imetja (*partus familias*).²¹ Na tej podlagi se sama po sebi ponuja razlaga, da gre pri obliki *partūs* »od dveh delov« (od lat. *pars*, rod. edn. *partis* ž. »del«) za rodilnik dvojine.

2.4 Arh. lat. *Diovos* (rod. dv.)

Na napisu se prebere: *P. Rutilius M. f. | Iunonei Loucina | dedit meritod | Diovos castud* (»Publij Rutilij, Markov sin, je [to] poklonil Junoni Lukini v zahvalo po pravilih Jupitra/ov«).²² Zadnji del – *Diovos castud* – bi bilo v resnici treba dobesedno prevesti kot »v skladu z ritualom dveh Jupitrov (t.j. Jupitra in Junone)«. Čeprav napis omenja zgolj posvetitev Junoni Lukini (daj. edn. *Iunonei Loucina[i]*), pa se je treba zavedati, da je boginja tvorila božanski par z Jupitrom. Zato smemo postaviti domnevo, da oblika *Diovoš* predstavlja rod. dv. imenovalniške dvojinske oblike **Djovē* v eliptičnem pomenu »Jupiter in družica Junona« (dobesedno »dva Jupitra«), ki se lahko vzporeja s staroindijsko

20 CIL I² 582; 133–118 BCE, Bantia.

21 CIL I² 582; 133–118 BCE, Bantia. Ohranjeno besedilo se glasi: *sei quis mag. multam irrogare volet, | [quei volet, dum minoris] partus familias taxsat, liceto*. Loebova izdaja predlaga naslednji prevod: »If any magistrate shall be minded to inflict a greater fine, let it be allowed him who shall be so minded, provided only that the same comes to less than a half part of the defendant's estate« (Warmington, *Remains of Old Latin*, 299). Brez dvoma gre za manjši poseg, če se namesto tega besedilo rekonstruira kot [*ūnam*] *partūs* »eden od dveh delov (polovic) imetja«.

22 CIL I² 360; 2 st. pr. Kr., Norba.

dvojino *dyāvā* »nebo in zemlja« (dobesedno »dve nebesi«). Dvojinska oblika *Diovōs* (kasneje *Iovōs*) je bila nato nadomeščena z novim rod. mn. *Iovērum*, ki ga nakazuje Varon.²³

2.5 Arh. lat. *nationū(s)* in *Diovō(s)* (oboje rod. dv.)

Naslednji dve dvojinski obliki se najdeta na arhaičnem napisem iz kraja Praeneste.²⁴ Na prvi primer naletimo v besedni zvezi *nationū(s) gratiā(d)* »iz hvaležnosti zaradi (dvojnega) rojstva«, drugi pa je oblika *Diovō(s)* rod. dv. »(dveh) Jupitrov, t.j. Jupitra in Junone« in je identičen s prej obravnavanim.

Celotno besedilo se glasi: *Orcevia · Numeri [...] | nationu · cratia | Fortuna · Diovo · fileā | primo·cena | donom · dedi* »Jaz, Orgevija, [žena] Numerija, sem iz hvaležnosti zaradi (dvojnega) rojstva, [to] kot dar poklonila Fortuni, prvo-rojenki Jupitra in Junone.« Zveza *Fortuna(i) Diovo(s) Filea(i) Primogenia(i)* ne potrebuje posebne razlage. Obenem se za povsem sprejemljivo izkaže domneva, da gre pri *Diovo(s)* za dvojinsko obliko:²⁵ navsezadnje je Fortuna imela dva božanska roditelja (Jupitra in Junono), ki se pravilno omenjata kot **Diovē*, **Iovē* (im. dv.) »(dva) Jupitra«. Na določeni točki je bilo možno obliko za rod. dv. (*Diovōs*, later *Iovōs*) zlahka – četudi zmotno – interpretirati kot rod. edn. (*Diovis*, kasneje *Iovis*). Razlog za to je, da je bila v antičnem Rimu očetova vloga dominantna, medtem ko po drugi strani ni bilo nobene potrebe posebej poudarjati vloge Junone kot matere boginje Fortune.

Enako prepričljiva je dvojinska interpretacija oblike *nationū(s)*. Če upoštevamo, da je Numerijeva žena Orgevija votivni dar Fortuni prinesla zato, da bi se ji zahvalila za rojstvo otrok, je obenem možno sklepati, da se izraz *nationū(s) gratia* nanaša na srečno rojstvo dvojčkov, t.j. na dvojno rojstvo: to je bil redek dogodek, ki je sam po sebi klical po primerni zahvali boginji.

2.6 Arh. lat. *nominus* (rod. dv.)

Napis se brez dvoma nanaša na dve latinski imeni (t.j. na *praenomen* in na *nomen gentilicium*).²⁶ Odlomek, o katerem je govora, je naslednji: *Bacas vir nequis adiese velet ceivis Romanus neve nominus Latini neve socium quisquam*;²⁷ pravilni prevod pa se glasi: »Noben mož, niti Rimski državljani niti nekdo z dvema

²³ *Ling.* 8.74.

²⁴ CIL I² 60; 3. st. pr. Kr., Praeneste.

²⁵ Izpust končnega -s na arhaičnih latinskih napisih je dobro izpričan, a slabo razumljen pojav; prim. Coleman, »Dialectal variation in Republican Latin«, 16.

²⁶ CIL I² 58; 186 BCE, Tiriolo; *Senatus consultum de Bacchanalibus*.

²⁷ Baldi, *The Foundations of Latin*, 29.

latinskima imenoma niti kdo izmed zaveznikov, naj si ne dovoli približati se Bahkantkam.« Rimljani so v resnici imeli dve imeni – osebno ime (*praenomen*) in podedovani priimek (*nomen gentile vel gentilicium*). Dodatno ime (*cognomen*) ni bilo nikoli obvezno, čeprav je sčasoma pridobivalo na pomenu. Po vsej verjetnosti imamo torej opraviti s staro obliko za rod. dv. *nominūs* »(mož) dveh imen«, ki je kasneje doživela reinterpretacijo kot rod. edn. *nominūs Lati-ni* »latinskega imena« (nam. podedovane fraze v rod. dv. *nominūs *Latinūs*, po prvotni analizi »dveh latinskih imen«).

2.7 Arh. lat. *hominus* (rod. dv.)

Na obliko naletimo dvakrat v arhaičnem pravnem dokumentu, znanem kot *Lex agraria*.²⁸ Deloma izgubljeno besedilo govori o dveh osebah, in sicer o prodajalcu in o kupcu. Po vsej verjetnosti se oblika *hominus* nanaša na stranki v postopku in gre za rod. dv. »dveh ljudi« (in ne za rod. edn. *hominūs = hominis*, kot se običajno domneva); torej, besedno zvezo *ūnūs hominūs* bi bilo treba prevesti kot »enega izmed obeh (ki sodelujeta v postopku)«. Stara dvojninska oblika – ki je okamenela ohranjena v arhaičnem pravnem besedilu – je bila kasneje deležna »napačne« edninske reinterpretacije.

2.8 Arh. lat. *Salutus* (rod. dv.)

Verjetna se zdi domneva, da se napis nanaša na »oltar (dveh) boginj zdravja« (*ara Salutis*).²⁹ Spomnimo se, da se je latinska boginja *Salus* (»Zdravje«) častila skupaj s še eno, t.j. z boginjo *Spes Bona* (»Dobro upanje«). Zato je razlaga, da gre pri obliki *Salutūs* za rod. dv., tudi v tem primeru povsem sprejemljiva.

2.9 Arh. lat. *Cererus* (rod./daj. dv.)

Oblika *Cererus* v besedni zvezi *Cererus murum et pluteum* se lahko razlaga kot daj. dv. »Cererama, t.j. Cereri in hčeri Proserpini« (daj. dv. je namreč imel enako obliko kot rod. dv.) in ne kot rod. edn.³⁰ V sorodnem besedilu tako pre-

28 CIL I² 585.

29 CIL I² 82; 2 st. pr. Kr., Praeneste.

30 CIL I² 104; CIL I² 677, 2. St. pr. Kr., Capua. Zveza *sacerdos Cererum* (CIL X 1585) »svečenica Cere-re in Proserpine« je izpričana tudi v klasični latinščini; prim. Pugliese Carratelli, »Cereses«, 367–372. »Zlitje« Cerere in njene hčere v božanski par je izpričano tudi na nelatinskem italijanskem področju, gl. npr. pelign. *cerfum sacaracirix* »svečenica (dveh) Cerer« (pelign. *cerfum* rod. mn. = lat. *Cererum*), marruc. [s] *acracrix cerria* »cererska svečenica«; prim. Untermann, *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*, 387, 644.

beremo: *Castori et Polluci murum et pluteum* »Kastorju in Poluksu kot zid in zaščita« (brez dvoma dajalniško).³¹ Oblika *Cererus* torej ni rod. edn. oblike *Cererūs* (= kasneje *Cereris*), temveč prej rod./daj. dv. *Cererūs* v eliptičnem pomenu »Cererama«.

2.10 Arh. lat. *Venerus* (rod./daj.dv.)

Arhaični latinski napisi izpričujejo pet primerov oblike *Venerus*.³² Tudi v teh primerih je smiselna domneva, da gre za rod./daj. dv. »(dveh) Vener/Venerama«, s čimer sta mišljeni Venera in Libitina.

2.11 Arh. lat. *regus* (rod. dv.)

Besedilo sega v 2. st. pr. Kr. in je fragmentarno ohranjeno v latinščini in v grškem prevodu.³³ Fraza *regus Metradati f.* se po tradiciji razlaga kot »sin kralja Mitridata«. Grško besedilo omenja Mitridata IV Filopatorja Filadelfa, ki je Pontu vladal med letoma 159 in 150 pr. Kr. in je bil prvi v vrsti tamkajšnjih vladarjev deležen uglednega naziva »zaveznik in prijatelj rimskega ljudstva« (*socius et amicus populi Romani*).³⁴ Potem ko je vladavino prevzel od svojega dragega brata Farnaka I, je nečaka (kasnejšega Mitridata V Evergeta) nemudoma določil za posinovljenca in dediča. Tako ni mogoče izključiti možnosti, da se napis nanaša na dva pontska vladarja, po vsej verjetnosti očeta in sina; oba bi bila lahko (rodna ali posvojena) sinova kraljev po imenu Mitridat. Spomnimo se, da je pontska dinastija imela kar šest vladarjev s tem imenom: Mitridat III je bil oče Mitridata IV, čigar posvojenec Mitridat V je postal oče Mitridata VI Evpatorja (ta zadnji pontski kralj, ki je vladal med letoma 120 in 63 pr. Kr., pa je prav tako imel brata in dva odrasla sinova z istim imenom). Zato sem mnenja, da je mogoča interpretacija oblike *regūs* kot rod. dv. (namesto rod. edn. *regūs* = *regis*): arhaična latinska besedna zveza *regus Metradati f.* se zlahka

31 CIL I² 678, 2. st. pr. Kr., prav tako Capua.

32 CIL I² 565; CIL I² 675, Capua; CIL I² 1183, Casinium, današnji Cassino, okr. 130 km J od Rima; CIL I² 1541, Casinium. Napis CIL I² 1495 se glasi: *Agria Subia N. f. | sacerdos | Cerer(us) et Venerus*. Iz tega sledi, da je bila Agria Subia svečenica tako Cerere kot Veneri.

33 CIL 730; Rim. Fragmentarno latinsko besedilo ne omogoča enoznačne interpretacije: [... Phil] adelphus regus Metradati f. | [... e]t societatis ergo quasi iam | [...]et legati coiraverunt | [... Ma]hes Mahei f. |. Grško besedilo, ki spremlja latinskega in se s slednjim domnevno ujema po pomenu in vsebini, je prav tako močno poškodovano: [... Μιθραδάτης Φιλ]οπάτωρ και Φιλάδελφος | [...]ου τὸν δῆμον τὸν | [...] σύμμαχον αὐτοῦ | [...] ἔνεκεν τῆς εἰς αὐτὸν | [... Ναμ]ίανου τοῦ Ναμιάνου | [...]]. Ta dvojezični napis bi bilo mogoče dopolniti in rekonstruirati na najrazličnejše načine.

34 Grško besedilo se zlahka dopolni z imenom Mitridata IV Filopatorja Filadelfa ([... Μιθραδάτης Φιλ]οπάτωρ και Φιλάδελφος), kar se vsaj teoretično ujema tudi z ohranjenim delom latinskega besedila: [... Phil]adelphus.

razloži kot »sinovi (dveh) kraljev, imenovanih Mitridat«. Ob tem pa nikakor ne gre pozabiti, da je napis, o katerem je govora na tem mestu, slabo ohranjen, zato je treba biti pri kakršnih koli zaključkih nadvse previden. Edninske razlage oblike *regus* (s končnico -ūs kot dedičem ide. rod. edn. na *-os) v tem primeru nikakor ni mogoče izključiti. Prav tako je treba upoštevati možnost, da bi lahko šlo za grški vpliv – ponovimo, da imamo opraviti z dvojezičnim napisom (prim. sp. 3.12).

2.12 Arh. lat. *patrus* (rod. ed. ali rod. dv.?)

Napis s to obliko je bil najden izven Italije, besedilo pa se glasi: *P. Annaeus Q. l. Epicadus aedem Leiberi patrus faciund(am) coir(avit) lub(ens) mer(eto)*.³⁵ Njegov avtor – osvobojenec Epikad – je bil očitno Grk, zato je morda uporabil grško obliko za rod. edn. πατήρ in jo polatinil kot *patrūs* »patris«. V tem primeru torej ni mogoče z gotovostjo trditi, ali imamo opraviti s helenizirano obliko fraze »svetišče očeta Libra« ali gre v resnici za omembo »svetišča Libra in Libre« ali celo »Librovih staršev« ali »Libra in staršev«. Naj bo tako ali drugače, gotovo je v obliki mogoče razbrati tudi okamenel arhaični latinski rodilnik dvojine *patrūs* (prim. staroind. *pitṛś*, rod./mest. dv. »staršev«), v tem primeru rabljen namesto rod. mn. *patrum*.

3 ELIPTIČNA RABA DVOJINE V INDOEVROPSKIH JEZIKIH IN V LATINŠČINI

V inoedevropskih jezikih se je dvojina uporabljala zlasti za naravne pare (npr. hom. gr. ὄσσε dv. »oči«, staroind. *ákṣi* dv. »oči«, Av. *aši* dv., toh. A *aś*, toh. B *eś* dv. »oči«, lit. *aki* dv., stosl. *oči* dv. »oči«; hom. gr. χεῖρε dv. »roke«; toh. A *tsarām* dv. »roke«; stir. *di lám* »dve roki«; lit. *ranki* dv. »roke«, pol. *ręce*, češ. *ruce* mn. [← dv.] »roke« < balto-slov. **rankāi* dv. »dve roki«). Včasih so se temu pridružili tudi poljubni ali umetno tvorjeni pari (prim. mik. gr. *po-ro* [pólō] dv. »žrebeti« = πῶλω, hom. gr. ἄνδρε m. dv. »moža«, ἵππω m. dv. »konja [v skupini]«, gr. nar. κ[α]μελοπαρδάλι ž. dv. »žirafi« [napis pod upodobitvijo dveh žiraf s sredine 1. st. pr. Kr., mozaik iz kraja Preneste]; slov. (*dva*) *volka*; stir. *di mnaí* »ženski«; toh. B *oksaine* dv. »volova [v vpregi]«). Podoben primer so dvojninske oblike za dve istovrstni stvari (prim. mik. gr. *ti-ri-po-de* [trípode] dv. »tro-nožnika«; hom. gr. δοῦρε dv. »puščici«, toc. B *pwāri* dv. »ognja«, lit. *dví líepi* »dve lipi«).

35 CIL I² 324; Naro, današnji Vid na Hrvaškem.

Slika 1: Afriški žirafi na rimskem mozaiku iz Prenest (danes Palestrina) z grškim napisom Κ[Α]ΜΕΛΟΠΑΡΔΑΛΙ (im. dv., »žirafi«). Vir: Nacionalni arheološki muzej Palestrina in svetišče Fortuna Primigenia (z dovoljenjem Lacijskih muzejev).

Toda včasih se dvojina uporablja eliptično, običajno za poimenovanje heterogenih parov.³⁶ Opuščanje (elipsa) enega od členov je dobro izpričana v številnih indoevropskih jezikih, npr. staroind. *āhanī* dv. »dan in noč« (dob. »dneva«); *dyāvā* dv. »nebo in zemlja«, tudi »dan in noč« (dob. »nebesi« ali »dneva«); *ródasī* dv. »nebo in zemlja« (dob. »zemlji«); *mātārā* dv. »mati in oče; starši« (dob. »materi«); *pitārā* dv. »oče in mati; starši« (dob. »očeta«); *Mitrā* dv. »Mitra in Varuna«;³⁷ Av. *pitārə* dv. (= stind. *pitārā*) »oče in mati; starši«; hom. gr. Αϊαντε »Ajant in brat Tevker«, dob. »Ajanta«;³⁸ toh. B *ñaktene* dv. »bog in njegov božanski par«, dob. »bogova«.³⁹

Zdi se, da je bila eliptična raba dvojine v indoevropskih jezikih precej razširjena, in tako se je ohranila tudi v latinščini. Utemeljiti rabo dvojine v literarnih in epigrafskih virih arhaične latinščine ni vselej lahka naloga, a ta razlaga

³⁶ Oliphant, »The Vedic Dual«, 33–57.

³⁷ Kent, *The Forms of Latin*, 16; Campanile, »Zum idg. Dual«, 121. Omeniti velja, da stara indijščinca pozna tudi priredne zloženke (znane tudi kot dvandva zloženke), v katerih sta oba sestavna dela v dvojini in naglašena: npr. staroind. *mātārāpitārā* dv. »mati in oče; starši« (dobesedno »materi-sinova«); *dyāvākṣāmā*, tudi *dyāvāpṛthivyaū* dv. »nebo in zemlja« (dobesedno »nebesi – zemlji«); *Mitrāvārunā(u)* dv. »Mitra in Varuna«. Prav tako so izpričane zloženke s prvim členom v ednini in z drugim v dvojini: npr. *Indravayū* dv. »Indar in Vayu«, *Indrāgnī* dv. »Indra in Agni«. Zloženke tega tipa imajo samo en naglas in se ponavadi nanašajo na božanske pare; prim. Wackernagel, *Altindische Grammatik*, 149–151; Fritz, *Der Dual im Indogermanischen*, 74.

³⁸ Campanile, »Zum idg. Dual«, 121; Clackson, *Indo-European Linguistics*, 101.

³⁹ Campanile, »Zum idg. Dual«, 122; Malzahn, »Toch. B *ñaktene* "Gotterpaar"«, 45–52.

se izkaže za povsem sprejemljivo, kadar je govora o dobro znanih parih rimskih božanstev. Na podlagi zgornjih poglavij (drugega in tretjega) se zdi, da arhaični literarni in epigrafski viri dopuščajo identifikacijo naslednjih eliptičnih dvojskih oblik, ki se uporabljajo za poimenovanje parov božanskih bitij:

- 3.1 Arh. lat. **Castorē* im. dv. »Kastorja« (t.j. Kastor in Poluks); v epigrafskih virih izpričano kot rod. dv. *Castorus* ali *Kastorus*.⁴⁰
- 3.2 Arh. lat. **Cerezē*, kasneje **Cererē* im. dv. »Cereri« (t.j. Cerera in hči Proserpina), prim. rod./daj. dv. *Cererus*.⁴¹
- 3.3 Arh. lat. **Djovē*, kasneje **Iovē* im. dv. »Jupitra« (t.j. Jupiter in Junona), prim. rod. dv. *Diovos*, kasneje *Iovos*.⁴² Im. dv. je bil osnova za tvorbo novega rod. mn. *Iouērum* »Jupitrov«.⁴³
- 3.4 Arh. lat. **Salūtē* im. dv. »boginji zdravja« (t.j. Salus in Spes Bona), prim. rod. dv. *Salutūs*.⁴⁴
- 3.5 Arh. lat. **Tempestatē* im. dv. »boginji vremena«, prim. arhaično latinsko obliko *Tempestatēbus*, daj. mn. na nagrobnem napisu L. Kornelija Scipiona.⁴⁵
- 3.6 Arh. lat. **Venezē*, kasneje **Venerē* im. dv. »Veneri« (t.j. Venera in Libitina), prim. rod. dv. *Venerūs*.⁴⁶

Ker se je dvojina kot produktivna kategorija izgubila razmeroma zgodaj, je to povzročilo, da je v arhaičnih latinskih verskih in pravnih besedilih ohranjenih približno ducat okamenelih oblik. Te nimajo vrednosti samostojnih končnic in so se v končni fazi reinterpreterirale ali preoblikovale tako, da so prevzele vlogo edninskih ali množinskih oblik.⁴⁷

V primeru eliptičnih dvojskih poimenovanj je bila »napačna« reinterpreteracija teh oblik kot edninskih najbolj običajna rešitev; na primer, *ara*

40 CIL I² 582; 586. Skladno s tem v razpravi o pojavu eliptične dvojine Clackson pripomni: »[L]anguages which have lost the dual can use the plural as an associative to denote pairs: in Latin *Castorēs*, the plural of the name 'Castor', is used to denote the semi-god Castor and his twin Pollux« (Clackson, *Indo-European Linguistics*, 101).

41 CIL I² 566, 568, 1183. Proces, v katerem so se stare eliptične dvojske oblike reinterpreterirale kot množinske, se poudarja tudi v strokovni literaturi: »aus diesem Dual entwickelten sich in einigen Sprachen auch Pluralformen wie lat. **Cereres** (= osk. **cerfum**) 'Ceres und ihre Tochter Proserpina', **Castores** 'Castor und sein Bruder Polluces, got. **berusjos** 'Eltern' (eig. 'diejenige, die schwanger war und ihr Partner'; ähnliche Bildungen auch bei lat. **parentes** ...« (Campanile, »Zum idg. Dual«, 121).

42 CIL I² 60, 360; D 772.

43 Varro, *Ling.* 8.74.

44 CIL I² 82.

45 CIL I² 9. Glej Witczak, »Liczba podwójna w archaicznej poezji rzymskiej«, 110–113.

46 CIL I² 565, 1183, 1495.

47 Primer, ko se stara dvojska oblika reinterpreterira kot edninska: arh. lat. *aede(s) Castorūs* → lat. *aedes Castoris* (Suet., *Caes.* 10: *ut enim geminis fratribus aedes in foro constituta tantum Castoris vocaretur*). Ta proces lahko namerno ostane nedokončan, pri čemer se božanska dvojčka navedeta eksplicitno in poimensko: *aedes Castoris et Pollucis* (Suet., *Tib.* 20). Primer, ko se stara dvojska oblika reinterpreterira kot množinska: arh. lat. *aede(s) Castorūs* → lat. *aedes Castorum* (Plin., *NH* 10.121; 34.23; *Hist. Aug. Max.* 16.1; *Valer.* 5.4; *Not. Reg.* 8; *Chron.* 146).

Salutus »oltar boginje Salus in boginje Spes Bona« se je reinterpretirala kot *ara Salutis* »boginja zdravja«, kot je tudi najbolj pričakovano. V tem procesu je prevladal pomen dominantnejšega od obeh božanstev, medtem ko se je stari roditelj dvojine zlahka nadomestil z roditeljem ednine.

ZAKLJUČKI

Analiza arhaičnih latinskih roditeljskih oblik na *-erum* in na *-us*, izpričanih v literarnih in epigrafskih virih, pripelje do naslednjih zaključkov:

1. Stari latinski napisi iz 2. st. pr. Kr. še izpričujejo arhaično roditeljsko obliko na *-us* (skupno 23 primerov), kar je z etimološkega vidika dvojina, s sinhronega vidika pa gre za redko, okamenelo obliko; prim. arh. lat. *hominūs* (rod. dv. samostalnika *homo*), *nationūs* (rod. dv. samostalnika *natio*), *nominūs* (rod. dv. samostalnika *nomen*), *partūs* (rod. dv. samostalnika *pars*), *regūs* (rod. dv. samostalnika *rex*).
2. Do 2. st. pr. Kr. so se stare dvojinske oblike z značilno končnico *-ē* (< pie. **-eh₁*) že reinterpretirale kot množinske, odtod rod. mn. na *-ērum*. V latinskih besedilih 2. st. pr. Kr. naletimo na naslednje novotvorbe: arh. lat. *bovērum* (rod. mn. ← **bovē* rod. dv. »vola« ← *bos* im. edn.), *Iovērum*, *lapidērum*, *nāvērum*, *nucērum*, *rēgērum* (rod. mn. ← **rēgē* im. dv. »kralja« ← *rēx* im. edn.).
3. Izguba kategorije dvojine v latinščini je povzročila, da so se stare dvojinske oblike reinterpretirale kot množinske, edninske ali kot *nomina collectiva*, t.j. končnice so se izenačile z edninskimi ali množinskimi oblikoslovljem.
4. Množinska reinterpretacija starih dvojinskih oblik kot *bovēs*, *bovērum* (← **bovē*) je povzročila nastanek večjega števila samostalnikov 3. deklinacije, za katere je bila značilna prvina *-ē-*. Razumljeni kot edninski kolektivni samostalniki so ti slednjič tvorili osnovo za nastanek latinske 5. deklinacije, za katero je značilno prav veliko število samostalnikov, ki se uporabljajo samo v ednini (*singularia tantum*). Ta položaj je bil posledica »napačne« interpretacije, po kateri so se prvotne dvojinske oblike, še posebej *dualia tantum*, ki so se uporabljale za poimenovanje parnih stvari, razumele kot edninske.
5. Arhaična latinščina je gotovo uporabljala eliptično dvojino, npr. **Castorē* im. dv. »Kastorja, t.j. Kastor in njegov brat Poluks«; **Cerezē* im. dv. »Cereri, t.j. Cerera in hči Proserpina«, **Diovē* im. dv. »Jupitra, t.j. Jupiter in žena Junona« itd.

Krzysztof Tomasz Witczak

Univerza v Łódźu

krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com

Prevod Jerneja Kavčič

BIBLIOGRAFIJA

- Adams, James N. *The Regional Diversification of Latin 200 BC–AD 600*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Allen, Frederic De Forest. *Remnants of Early Latin*. Arx Publishing: Bristol, 2005.
- Baldi, Philip. *The Foundations of Latin*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2002.
- Blümel, Wolfgang. *Untersuchungen zu Lautsystem und Morphologie des vorklassischen Lateins*. München: Kitzinger, 1972.
- Campanile, Enrico. »Zum idg. Dual.« *Tocharian and Indo-European Studies* 3 (1989): 121–124.
- Campanile, Enrico. »Il latino dialettale.« V: *Caratteri e diffusione del latino in età arcaica*, ur. Enrico Campanile, 13–23. Pisa: Giardini, 1993.
- Clackson, James. *Indo-European Linguistics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Coleman, Robert G. G. »Dialectal variation in Republican Latin, with special reference to Praenestine.« *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 36 (1990): 1–25.
- CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Vol. 1: *Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem*. Ed. Theodorus Mommsen. Berolini: G. Reimer, 1863; Editio altera. Ed. Ernestus Lommatzsch. Berolini: de Gruyter. Fasc. I² 1918, II 1931, III 1943, IV 1986.
- D: *Altlateinische Inschriften*. Ed. Ernst Diehl. 3. izd. Berlin: De Gruyter, 1930.
- Fritz, Matthias. *Der Dual im Indogermanischen*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2011.
- Keil, Heinrich. »Flavii Sosipatri Charisii Artis grammaticae libri V.« V: *Grammatici Latini*. Ed. Heinrich Keil. Vol. 1. Lipsiae: B. G. Teubner, 1857.
- Kent, Roland Grubb. *The Forms of Latin. A Descriptive and Historical Morphology*. Baltimore (MA): Linguistic Society of America, 1946.
- Kuryłowicz, Jerzy. »Linguistics of To-day.« *Scientia* 105, št. 7–8 (1970): 483–503.
- Leumann, Manu. *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München: Beck, 1977.
- Malzahn, Melanie. »Toch. B *ñaktene* "Gotterpaar" und Verwandtes.« V: *Tocharian and Indo-European Studies* 9 (2000): 45–52.
- Oliphant, Samuel Grant. »The Vedic Dual: Part VI, The Elliptic Dual; Part VII, The Dual Dvandva.« *Journal of the American Oriental Society* 32 (1912): 33–57.
- Platner, Samuel Ball in Thomas Ashby. *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Pugliese Carratelli, Giovanni. »Ceres.« *La Parola del Passato* 36 (1981): 367–372.
- Reichardt, Christoph. *Sprachlich-stilistische Untersuchungen zu den frühen römischen Historikern*. Bamberg: University of Bamberg Press, 2008.
- Richardson Lawrence, jr. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1992.
- Sihler, Andrew L. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Untermann, Jürgen. *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. Heidelberg: C. Winter, 2000.
- Wackernagel, Jacob. *Altindische Grammatik*. Bd. 2.1. 2. izd. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1957.
- Warmington, Eric Herbert. *Remains of Old Latin*. Vol. 4: *Archaic Inscriptions*. London: William Heinemann, Cambridge (MA): Harvard University Press, 1959.
- Weiss, Michael. *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. Ann Arbor: Beech Stave Press, 2009.
- White, Kenneth D. *Farm Equipment of the Roman World*. 2. izd. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- Witczak, Krzysztof Tomasz. »Konsekwencje zaniku liczby podwójnej w języku łacińskim. Głos w sprawie dualnej genezy piątej deklinacji łacińskiej.« [The Consequences of the Loss of Latin Dual Number. Concerning the Dual Genesis of the Fifth Declension in Latin]. *Roczniki Humanistyczne* 53, št. 6 (2015): 101–120. <<http://dx.doi.org/10.18290/rh.2015.63.6-5>>.
- Witczak, Krzysztof Tomasz. »Pozostałości liczby podwójnej w języku łacińskim epoki archaicznej.« [Remains of Dual Number Forms in Archaic Latin]. *Roczniki Humanistyczne* 65, No. 3 (2017): 37–58. <<http://dx.doi.org/10.18290/rh.2017.65.3-3>>.
- Witczak, Krzysztof Tomasz. »O kilku możliwych śladach *duale tantum* w językach indoeuropejskich.« [On Some Possible Traces of *duale tantum* in Indo-European Languages]. *LingVaria* 13, št. 2 (2018): 47–58. <<https://doi.org/10.12797/LV.13.2018.26.04>>.
- Witczak, Krzysztof Tomasz. »Liczba podwójna w archaicznej poezji rzymskiej.« [Dual Number in the Archaic Latin Poetry]. *Roczniki Humanistyczne* 67, št. 3 (2019): 107–123. <<http://dx.doi.org/10.18290/rh.2019.67.3-6>>.

IZVLEČEK

V članku skušam pojasniti nekatere nepravilne tvorbe rodilnika ednine in množine v arhaični latinščini. V nasprotju s prevladujočim mnenjem predlagam razlago, po kateri oblike na **-us*, ki se najdejo v vlogi omenjenih sklonov, nadaljujejo stari rodilnik dvojine na *-ūs* (< **-ous*). Slednji je ohranjen v stalnih frazah, pa tudi v besedilih religiozne in pravne narave; primer je *pro aede Castorus* (CIL I² 582) »pred svetiščem Kastorjev«. Tudi za nepravilni rodilnik množine kot *boverum* »volov« (Cato, *Agr.* 62; Varro, *Ling.* 8.74) predlagam podobno razlago, in sicer da izhaja iz umikajočih se dvojskih oblik, pri čemer je novi rodilnik množine na *-erum* nastal z dodajanjem množinske končnice na starinsko obliko imenovalnika in tožilnika dvojine; prim. **bovĕ* im./tož. dv. »vola«, rod. mn. *bovĕrum* »volov« (prvotno »dveh volov«).

Ključne besede: dvojina, eliptične oblike, rodilnik, latinski napisi, arhaična latinščina

ABSTRACT

Old Latin Genitives in *-erum* and *-us*

In this article, I shall attempt to explain certain anomalous genitive singular and plural forms in the Latin language of the pre-Classical era. Contrary to the opinion prevalent in current scholarship, I shall contend that forms ending in **-us* found in this role continue the old genitive dual in *-ūs* (< **-ous*), preserved in fixed phrases as well as in texts of a religious and legal character; cf. *pro aede Castorus* (CIL I² 582) ‘in front of the temple of the two Castores’. Similarly, aberrant gen. pl. forms like *boverum* ‘boum’ (Cato, *Agr.* 62; Varro, *Ling.* 8.74) will be analyzed as ultimately rooted in the obsolescent dual number. The innovative genitive plural in *-erum*, I will argue, was created by fitting out old nominative and accusative dual forms with additional plural morphology, cf. **bovĕ* nom.-acc. du. ‘two oxen’, gen. pl. *bovĕrum* ‘of oxen’ (originally ‘of two oxen’).

Keywords: dual number, elliptic forms, genitive case, Latin epigraphy, Old Latin